

УДК 343.14:343.122

ПОРЯДОК ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Олександрія СОЛЬОНОВА,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The scientific article is devoted to the procedural order of questioning of the victim during the trial. There is a list of rights and obligations of the victim while providing testimony in court. A reasonable proposals and recommendations aimed at offered improving the criminal procedural legislation and law enforcement to address the existing problems of practical application of the indications in the evidence. It was held a meaningful analysis of scientific papers and norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine governing procedural order of questioning of the victim during the trial.

Key words: victim, evidence, victim's interrogation, trial.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду процесуального порядку проведення допиту потерпілого під час судового розгляду. Наведено перелік прав та обов'язків потерпілого під час надання показань у судовому засіданні. Подано обґрунтовані пропозиції й рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики щодо вирішення наявних проблем практичного застосування показань у процесі доказування. Проведено змістовний аналіз наукових праць і норм Кримінального процесуального кодексу України, що регламентують процесуальний порядок допиту потерпілого під час судового розгляду.

Ключові слова: потерпілий, показання, допит потерпілого, судовий розгляд.

Постановка проблеми. Доказування є основним у кримінально-процесуальній діяльності під час судового розслідування й судового розгляду кримінального провадження. Головною метою цього доказування є отримання слідчим, прокурором, судом повних і достовірних знань щодо події кримінального правопорушення, винуватості обвинуваченого в його вчиненні, інших обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Такі знання отримуються в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України, з визначених у ч. 2 ст. 84 цього Кодексу процесуальних джерел. Одним із них є показання потерпілого. Показання потерпілого одержують шляхом допиту потерпілого й під час судового розгляду. Проблему участі потерпілого в кримінальному процесі, деякі аспекти надання ним показань, їх перевірки та оцінювання розглядали в працях С.Є. Абрамський, О.П. Герасимчук, М.І. Гошовський, С.В. Давиденко, Є.В. Діденко, О.П. Кучинська, Д.О. Пилипенко, Л.І. Шаповалова й ін.

Актуальність теми. З урахуванням вищевикладеного актуальність дослідження полягає в необхідності проведення змістовного аналізу наукових праць і норм КПК України, що регламентують процесуальний порядок допиту потерпілого під час судового розгляду.

Метою статті є розроблення на основі теоретичних положень, пов'язаних із визначенням правового змісту показань потерпілого під час судового розгляду, науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики щодо збирання, перевірки й оцінювання цих показань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порядок проведення допиту потерпілого під час судового розгляду регламентований ст. 353 КПК України. У ч. 1 цієї статті зазначено, що перед допитом потерпілого головуючий установлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим. Крім того, головуючий з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права й обов'язки потерпілого, чи зрозуміли вони йому, в разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про

кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання.

Г.І. Сисоєнко надав коментар цієї норми: «Перед початком допиту потерпілий попереджається про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих свідчень і про його право не давати свідчення щодо себе, близьких родичів та членів сім'ї» [1, с. 735]. Однак уважаємо цю позицію недосконалою з таких підстав. По-перше, потерпілий перед допитом попереджається про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань, а не свідчень. По-друге, не можна попереджати про право, оскільки воно роз'яснюється. По-третє, потерпілому не роз'яснюється право не давати свідчення щодо себе, близьких родичів і членів сім'ї. Законодавець надав потерпілому більше право – право взагалі відмовитись від давання показань щодо будь-яких осіб.

У ч. 2 ст. 353 КПК України визначено, що допит потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених ч. ч. 2, 3, 5–14 ст. 352 цього Кодексу, тобто його допит має здійснюватися з додержанням правил допиту свідка. Така регламентація обґрунтовується таким: «Закон забороняє поєднувати обов'язки свідка з обов'язками інших учасників кримінального провадження. Виключенням з цього правила є потерпілий. Фактично він завжди і потерпілий, і особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Враховуючи таку природу показань потерпілого, закон встановив майже аналогічні правила допиту для свідків і потерпілих. Відмінність полягає в тому, що потерпілий є зацікавленим учасником, стороною кримінального провадження з усім переліком прав, наданих йому законом для захисту своїх законних інтересів. Тому, на відміну від свідка, він не видаляється із залу судового засідання, бере участь у безпосередній перевірці доказів, в тому числі шляхом участі у допиті свідків» [2, с. 427].

Потерпілий має допитуватися перед допитом свідків. Щодо черговості їх допиту М.С. Строгович слушно зазначав, що потерпілий має допитуватися до допиту свідків, оскільки в такий спосіб усувається вплив показань, на-

даних свідкамів в суді, на показання потерпілого, який, на відміну від свідків, до допиту не видаляється із зали судового засідання. Окрім того, надані ним показання щодо обставин злочину, від якого він постраждав, значною мірою обумовлюють порядок і зміст допиту підсудного, свідка та перевірку інших доказів [3, с. 296].

У ст. 353 КПК України прямо не вказано, що потерпілий допитується перед допитом свідків. Цей недолік статті потрібно усунути. Прикладом позитивного регулювання вказаного питання є кримінальне процесуальне законодавство деяких країн. Наприклад, ч. 2 ст. 330 КПК Азербайджанської Республіки визначає, що в судовому засіданні потерпілий допитується до допиту свідка та дослідження інших доказів. Виняток може становити тільки допит обвинуваченого [4].

Головуючий у судовому засіданні має привести потерпілого до присяги, якщо він не відмовився давати показання. Іншими словами, йому надається текст присяги про те, що він присягається говорити суду правду й лише правду, який потерпілий повинен зачитати вголос. Німий потерпілий складає присягу в письмовій формі, підписуючи текст того самого змісту.

У юридичній літературі наголошується на тому, що потерпілий, «як і свідок, допитується шляхом застосування прямого та перехресного допиту. Однак КПК не регламентує, хто має першим допитувати потерпілого. Враховуючи, що потерпілий може набувати в деяких випадках прав сторони обвинувачення, доцільним убачається, щоб він допитувався за правилами допиту свідка обвинувачення» [5, с. 659]. Ця думка нами поділяється.

Аналізуючи нормативні положення КПК України, можна дійти висновку, що прямий допит потерпілого відрізняється від прямого допиту обвинуваченого. Причому деякі науковці не вбачають між ними особливої різниці, зауважуючи, що після «приведення потерпілого до присяги головуючий пропонує потерпілому у формі вільної розповіді викласти обставини, відомі йому у зв'язку із вчиненням щодо нього кримінального правопорушення» [6, с. 93].

Дійсно, у ст. 353 КПК України нічого не вказано стосовно пропозиції головуючого потерпілому щодо вільного викладу ним показань. Це положення стосується тільки допиту обвинуваченого. У ч. 1 ст. 351 КПК України прямо зазначається, що допит обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник.

На нашу думку, необхідно змінити порядок допиту потерпілого. Статтю 353 КПК України потрібно доповнити положенням, що допит потерпілого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого він допитується шляхом застосування прямого та перехресного допитів.

Після закінчення прямого допиту потерпілого головуючий надає можливість стороні захисту провести його перехресний допит. Законодавець не дає визначення поняття «перехресний допит». Зміст цього поняття намагаються розкрити науковці. Так, наприклад, дається таке визначення: «Це один із видів судового допиту, що проводиться за особливими правилами та який повинен обмежуватися з'ясованими під час прямого допиту обставинами або стосуватися питань достовірності показань і може бути проведений лише учасниками процесу, які згідно закону мають право ініціювання судового допиту, а інтерес яких відрізняється від інтересу особи, яка провела допит» [7, с. 325].

Здійснюється перехресний допит щодо обставин, які були предметом прямого допиту потерпілого, з метою перевірки наданих ним показань щодо обставин, що мають значення для кримінального провадження, а також для от-

римання нових відомостей від нього. Під час цього допиту дозволяється ставити навідні запитання.

Під час проведення допиту потерпілого сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосується суті кримінального провадження. Також він вправі зняти запитання, якщо воно сформульовано так, щоб принизити гідність потерпілого або якщо спрямоване на викриття потерпілого в учиненні якогось кримінального правопорушення, оскільки він не зобов'язаний давати показання проти себе. На зняті запитання потерпілий не повинен відповідати. Разом із тим до журналу судового засідання їх потрібно занести.

Оскільки КПК України не регулює питання, хто має першим допитувати потерпілого, вважаємо необхідним доповнити ст. 353 цього Кодексу положенням, що допит потерпілого відбувається за правилами допиту свідка обвинувачення.

Після допиту потерпілого йому можуть бути поставлені запитання цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їхніми представниками та законними представниками, а також головуючим і суддями. Суд вправі вимагати від осіб, які ставлять запитання, формулювати їх зрозумілою для потерпілого мовою. Вони повинні бути коректними, чіткими, ясними та конкретними, враховувати його інтелектуальний рівень.

Потерпілий може бути допитаний повторно в тому самому або наступному судовому засіданні за його клопотанням, за клопотанням сторони кримінального провадження або за ініціативою суду, зокрема, якщо під час судового розгляду з'ясується, що потерпілий може надати показання стосовно обставин, щодо яких він не допитувався.

Може бути проведений додатковий допит потерпілого з питань, які не з'ясувались під час першого допиту. При цьому йому ставляться нові запитання, які були упущені під час основного допиту або виникли в суду чи учасників кримінального провадження вже в ході судового розгляду. Показання потерпілого на додатковому допиті стосуються нових обставин, а також можуть уточнювати або роз'яснювати попередні показання.

Згідно з ч. 5 ст. 225 КПК України, з метою перевірки правдивості показань потерпілого та з'ясування розбіжностей із показаннями, наданими слідчому судді під час проведення досудового розслідування в судовому засіданні, вони можуть бути оголошені в процесі його допиту під час судового розгляду. Це виняток із такої засади кримінального провадження, як безпосередність дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України).

Суд має право допитати потерпілого, який уже був допитаний у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, якщо визнає це за необхідне, зокрема, у випадках, якщо такий допит був проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування.

У виняткових випадках для забезпечення безпеки потерпілого, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого потерпілого повинен постановити вмотивовану ухвалу про проведення допиту потерпілого з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливило його ідентифікацію та забезпечує сторону кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. Якщо існує загроза ідентифікації голосу потерпілого, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Перед постановленням відповідної ухвали суд зобов'язаний з'ясувати

наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту потерпілого в умовах, що унеможливають його ідентифікацію, і в разі їх обґрунтованості відмовити в проведенні допиту потерпілого у визначеному порядку.

Це правило кореспондується з ч. 2 ст. 16 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [8]. У цій нормі передбачено, що у випадках і в порядку, передбачених КПК України, для забезпечення безпеки учасника кримінального провадження суд за власною ініціативою або за клопотанням учасників кримінального провадження може прийняти рішення про проведення допиту учасника кримінального провадження з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, у тому числі у спосіб, що унеможливило ідентифікацію особи, яка дає показання.

Ураховуючи вікові психологічні особливості малолітніх і неповнолітніх потерпілих, законодавець передбачає особливості їх допиту. Так, у ч. 5 ст. 354 КПК України зазначено, що такий допит проводиться з дотриманням правил, передбачених цією статтею, а саме:

1. Допит малолітнього потерпілого й на розсуд суду неповнолітнього потерпілого проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності лікаря.

Допит малолітнього потерпілого, тобто дитини до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ч. 1 ст. 3 КПК України), обов'язково проводиться в присутності законного представника (батьків, а в разі їх відсутності – опікуна або представника органів опіки й піклування); педагога чи психолога. На розсуд суду в присутності цих осіб проводиться допит неповнолітнього потерпілого (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років – п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Лікар залучається для проведення допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого, якщо за наслідками вчиненого кримінального правопорушення в нього виникли тимчасові розлади психічної діяльності чи фізичні розлади здоров'я [6, с. 96].

Якщо участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього потерпілого, суд за його клопотанням чи з власної ініціативи вправі обмежити участь у проведенні допиту, усунути його від участі в судовому провадженні та залучити, замість нього, іншого законного представника.

Для створення сприятливої обстановки, комфорту й захищеності запрошується той педагог, який безпосередньо знає та навчає допитуваного. За участю психолога допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться в разі, якщо внаслідок учиненого кримінального правопорушення йому завдано певних моральних страждань, що призвели до тимчасового хворобливого стану (стрес, постійне перебування в стані страху тощо) [6, с. 96].

До початку допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого суд повинен установити особу законного представника, педагога, психолога, а також лікаря, якщо суд визнав необхідним його присутність, перевірити їх документи.

2. Потерпілому, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок давати правдиві показання, не попереджаючи про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

Якщо потерпілим у віці від 11 до 16 років будуть надані завідомо неправдиві показання, то це означає, що він учинив суспільно небезпечне діяння. Отже, перед допитом суд повинен роз'яснити йому наслідки надання ним завідомо неправдивих показань, що, безумовно, забезпечить надання ним правдивих показань.

Однак цього недостатньо. Потрібно нормативно врегулювати це питання. На нашу думку, ч. 2 ст. 354 КПК України доцільно доповнити положенням, що перед допитом потерпілого у віці від 11 до 16 років суд попереджає його, що в разі надання ним завідомо неправдивих показань до нього будуть застосовані примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу України.

3. До початку допиту законному представнику, педагогові, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань і ставити запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання.

Ці особи можуть висловити протест, наприклад, щодо запитання, яке, на їхню думку, не стосується кримінального провадження. Законний представник, педагог, психолог або лікар у порядку черговості можуть поставити запитання малолітньому або неповнолітньому потерпілому лише після його прямого та перехресного допитів.

4. У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин і/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього потерпілого, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).

Засада безпосередності дослідження показань вимагає, щоб потерпілий був допитаний у судовому засіданні, а суд, прокурор, сторона захисту, інші учасники провадження могли вислухати його показання, поставити необхідні запитання. Тому неможливо замінити допит потерпілого в суді оголошенням його показань, наданих під час проведення досудового розслідування.

На нашу думку, із цього правила доцільно передбачити один виняток. Має допускатися оголошення показань, які потерпілий давав під час проведення досудового розслідування, коли є істотні суперечності в його показаннях, для їх усунення та з'ясування причин. Робити висновок про те, чи є в показаннях потерпілого суперечності, наскільки вони суттєві, можна тільки після того, як потерпілий надасть показання й відповідь на запитання суду, прокурора, обвинуваченого, його захисника. Тоді й потрібно приймати рішення про оголошення показань потерпілого. Після їх оголошення суд має спитати потерпілого про причини істотних суперечностей. Його пояснення повинні бути ретельно перевірені.

Із загального правила про безпосередність дослідження показань, а отже, про обов'язок суду дослідити показання потерпілого, є виняток. У ч. 3 ст. 349 КПК України вказано, що суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих фактичних обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

Роз'яснення щодо застосовування цієї норми надані Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ в п. 8 Інформаційного листа «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 5 жовтня 2012 р. № 223-1446/0/4-12 [9, с. 95–112].

Якщо обвинувачений повністю визнає свою вину в інкримінованому йому органом досудового розслідування кримінальному правопорушенні, погоджується з кваліфікацією вчиненого ним діяння, а прокурор, потерпілий не висловлюють жодних заперечень щодо встановлених

обставин, суд вправі визнати недоцільним дослідження доказів, поданих на підтвердження події кримінального правопорушення, винуватості обвинуваченого в його вчиненні тощо. При цьому суд зобов'язаний з'ясувати, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, переконатися в добровільності їхньої позиції та роз'яснити їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Ці роз'яснення суду й пояснення обвинуваченого, потерпілого, прокурора та інших осіб мають бути відображені в усіх засобах фіксування кримінального провадження.

Нами поділяються пропозиції В.М. Тертишник та О.І. Тертишник [10, с. 22], А.В. Форостяного [11, с. 66–67], що необхідно виключити ч. 3 зі ст. 349 КПК України. Науковці слушно відмічають, що проведення скороченого судового розгляду суперечить деяким засадам кримінального провадження, у тому числі й такій засаді, як безпосередність дослідження показань, речей і документів.

Наша аргументація цієї пропозиції зводиться до того, що під час проведення спрощеного судового розгляду не здійснюється допит потерпілого. Разом із тим ч. 4 ст. 95 КПК України визначає, що суд може обґрунтувати свої висновки лише на підставі показань, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Проте суд приймає рішення з урахуванням показань потерпілого, наданих ним під час проведення досудового розслідування, які в суді не можуть бути допустимими доказами.

Висновки. У статті детально проаналізовано норми КПК України, що регламентують процесуальний порядок допиту потерпілого під час судового розгляду. Наведено перелік прав та обов'язків потерпілого під час надання показань у судовому засіданні. У результаті цього встановлено, що для вдосконалення кримінального процесуального законодавства необхідно ч. 2 ст. 354 КПК України доповнити положенням, що перед допитом потерпілого у віці від 11 до 16 років суд попереджає його, що в разі надання ним завідомо неправдивих показань до нього будуть застосовані примусові заходи виховного характеру, і виключити ч. 3 ст. 349 КПК України щодо проведення скороченого судового розгляду. Відмова від дослідження доказів, у тому числі й від показань потерпілого, порушує таку засаду кримінального провадження, як безпосередність дослідження показань, речей і документів.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за загальною редакцією професорів

В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

2. Кримінальне процесуальне право України : [навчальний посібник]. – К. : Юстініан, 2014. – 573 с.

3. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – Том 2. – 1970. – 516 с.

4. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.unodc.org/tldb/pdf/Azerbaijan_Code_of_Criminal_Procedure_in_Russian_Full_text.pdf.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевський, Ю.М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 2012. – 664 с.

7. Бабуніч В. Суть та значення перехресного допиту. Процесуальні особливості проведення перехресного допиту при розгляді кримінальної справи в суді / В. Бабуніч // Вісник Львівського університету. – 2011. – Випуск 53. – С. 322–328.

8. Ануфрієва О.В. Суб'єкти права на відвід за новим КПК України 2012 року / О.В. Ануфрієва // Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 6–7 грудня 2012 р. м. Київ. – Х. : Видавець Строков Д.В., 2013. – С. 72–75.

9. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 р. № 223-1446/0/4-12 // Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / відп. ред. В.С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 95–112.

10. Тертишник В.М. Проблеми кримінального процесу сьогодні / В.М. Тертишник, О.І. Тертишник // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції : матеріали укр.-польск. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листоп. 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 2–23.

11. Форостяний А.В. Проведення спрощеного судового розгляду за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / А.В. Форостяний // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 64–68.